

OBJAŚNIENIA WYRAZÓW I ZWROTÓW

DOI: 10.33896/PorJ.2021.6.6

Natalia Breyvo

(Uniwersytet Warszawski,
e-mail: n.breyvo@student.uw.edu.pl)
ORCID: 0000-0002-6299-0949

POWRÓT KOZY (MARNOTRAWNEJ) DO WOZA. POZORNA ZNAJOMOŚĆ PRZYSŁOWIA

*Przyjdzie koza do woza –
ktoś będzie prosił o pomoc, którą dawniej odrzucał* [WSF, 185].

Artykuł jest poświęcony przysłowiu *przyjdzie koza do woza*,¹ które w polskich źródłach leksykograficznych i literackich jest uważane za przysłowie polskie, w białoruskich – za wspólne dla języków białoruskiego, ukraińskiego i polskiego, a w ukraińskich i rosyjskich – za przysłowie ukraińskie. W artykule będą przedstawione niektóre dane dotyczące jego historii, rozpatrzone jego warianty w wymienionych językach, homonimy słowa *koza* i ewentualna ich korelacja z *kozą* przysłowiową, a także zostaną omówione odcienie znaczeniowe tego przysłowia.

I. Ustalenie czasu powstania omawianego przysłowia komplikuje to, że pojawiało się ono w zbiorach przysłów i w słownikach stosunkowo nieregularnie, a oprócz tego nie w każdym wydaniu podawano źródła i chronologię użycia przysłowia oraz podawano przykłady. Nie udało nam się znaleźć żadnego przykładu wykorzystania tego przysłowia w okresie średniowiecza (w ówczesnych dziełach literacko-historycznych czy badaniach materiałów z tamtych czasów), podobnie jak w wiekach XVI–XVII (w tym w *Kartotece (...) XVII i 1. połowy XVIII wieku* [Kart.]).

W 1618 r. został opublikowany zbiór polskich przysłów *Proverbiorum polonicorum (...) centuriae decem et octo* [Rys.], ułożony przez Salomona Rysińskiego (uważany za pierwszy taki zbiór w polszczyźnie, zawierający 1800 jednostek), w którym, niestety, nie znajdziemy jednostki *przyjdzie koza do woza*.² Podobnie nie ma jej w dziele Knapiusza [1632] *Thesavri*

¹ Rzeczownik *woza* zachował archaiczną końcówkę dopełniacza *-a* (zamiast współczesnej *-u*), ponieważ tego wymagała pozycja rymowa rzeczownika: *koza – woza* [Bąba 1973, 400].

² Choć i nie zabrakło w nim innych przysłów z komponentem *koza*: *być kozie na wozie; dobra koza na wrzesie; na pochyłe drzewo i kozy łążą; nie rada koza*

Polonolatinograeci [Knap], A.M. Fredry [1632] *Przysłowia mów potocznych* [Fredra] oraz Trotza [1764] *Nowy dykcyonarz* [Trotz]. W tym kontekście nieoczekiwanie w 1782 r. przysłowie *przyjdzie koza do woza* odnotowano w *Dictionnaire des proverbes francais* – francusko-polskim słowniku przysłów – jako odpowiednik francuskiego powiedzenia *vous viendrez cuire à notre four* („jeszcze będziesz chciał gotować w naszym piecu”) [DPF, 122] i w tym samym roku w innym słowniku francusko-polskim jako odpowiednik innego powiedzenia francuskiego o podobnym znaczeniu: *il viendra un tems où les renards, les chiens & les vaches auront besoin de leurs queues* („jeszcze nadejdą czasy, kiedy lisom, psom i krowom będą potrzebne ich ogony”) [DPPF, 110].

Co do kolejnych słowników języka polskiego, to w wydawanym na początku XIX w. słowniku S.B. Lindego [1807–1814, SL] tego przysłowia ponownie nie ma, a pojawia się ono w *Dokładnym słowniku polsko-niemieckim* Mrongowiusza [1835] w artykule słownikowym „Poyść” [Mron., 379], potem w tzw. *Słowniku wileńskim* [1861]: występuje bez wyjaśnienia znaczenia w artykule słownikowym „Wóz” [SWil, 1894] i w tzw. *Słowniku warszawskim* [1919]: zostaje wprowadzone do artykułu „Koza” [SW, 508–509] z wyjaśnieniem znaczenia ‘potrzeba zmusiła cię zwrócić się do mnie’ i podaniem cytatu z poematu Adama Mickiewicza *Pan Tadeusz*: „Mówiłem: ej Dobrzyński! ej, przyjdzie do woza Koza”. Prawdopodobnie nie bez wpływu tego dzieła, wydanego w 1834 r., przysłowie *przyjdzie koza do woza* staje się niezwykle popularne i od mniej więcej tego roku jest notowane w słownikach, gramatykach języka polskiego, artykułach i dziełach literatury pięknej jako przysłowie od wieków polskie. I można by się zgodzić z tym przeświadczeniem, gdyby nie to, że w wydaniach z tego samego okresu można spotkać praktycznie dokładne ukraińskie i białoruskie odpowiedniki, na przykład w zbiorze H. Ilkiewicza *Hałyckij pryprawedky y zahadky* [1841]: *npjüde kosa do wosa, skaze „me”* („przyjdzie koza do woza i powie »me«”) [Galic, 79] albo w zbiorze J. Czeczota *Piosnki wieśniacze znad Niemna i Dźwiny* [1846]:

Prydzie kaza da waza, budzie siena prasić. (Niektórzy dodają: *a ja kazu kijem.*) *Przyjdzie koza do woza, będzie siana prosić.* (Dodatek niektórych: *a ja kożę kijem.*) O odmawiających na prośbę, pogróżka.) [Czecz, 113].

Świadomi tego, że wiele dzieł nie dotrwało do naszych czasów, a z tych szczęśliwie zachowanych w bibliotekach nie wszystkie jeszcze zostały zdigitalizowane albo są powszechnie dostępne, musimy przyznać, że analizą objęto tylko pewną ich część i odnośnie do kwestii czasu powstania przysłowia *przyjdzie koza do woza* w rozpatrywanych językach można jedy-

na targ, ale musi i in. Przysłowie *być kozie na wozie* mówi o wysłaniu kozy do rzeźnika i o jej rychłej śmierci, więc mimo tego, że zawiera wyrazy *koza* i *wóz*, jednak różni się znaczeniem od przysłowia *przyjdzie koza do woza*.

nie odnotować pierwsze wystąpienia przysłowia razem z jego wariantami, w dostępnych nam starodrukach z ok. XVIII w.

II. Wariantywność przysłowia *przyjdzie koza do woza* jest kolejną jego osobliwością, przyciągającą uwagę, motywującą do dalszych poszukiwań i refleksji.

W języku polskim (podobnie jak w każdym z badanych języków) przysłowie to może występować w wersji krótszej *przyjdzie koza do woza* albo *przyszła koza do woza* i dłuższej, np.:

przyjdzie koza do woza i zawoła: me-kie-kie / bee;
...i zawoła: me, a ja powiem: nie;
przyjdzie koza do woza, to słomy / siana nie będzie;
...i poprosi siana;
...lecz nie będzie siana;

przyjdzie koza do woza poprosić obroku, dostanie kijem po boku i in.

W języku ukraińskim również można obserwować bogatą wariantywność przysłowia *прийде коза до воза* i *прийшла коза до воза*:

...(та ї) скаже «ме» / «бе» / «ме-ке-ке»;
...сінця просить;
...та сіна не буде;
...їсти сіно, а я скажу: аци, здохла бись!»;
...та ї каже «ме-е» i in.

W języku białoruskim spotykane są przeważnie następujące postacie przysłowia:

прыйдзе коза да воза / каза да ваза;
прыйшла коза да воза / каза да ваза;
прыйдзе коза да воза, ды сена не будзе;
прыйшла каза да ваза, а скубіці няма чаго;
прыйдзе каза до ваза, будзе сена прасіць, а я казу кіём;
прыйдзе каза да ваза прасіць аброку, дастане кіём па боку.

Rosyjski odpowiednik przysłowia o podobnym znaczeniu *придѣт / пришла коза до воза* był i jest notowany w niektórych rosyjskich słownikach, używany w literaturze pięknej i mediach, lecz zdarza się to stosunkowo rzadko i nie wyróżnia się on zbyt bogatą wariantywnością, co raczej przemawia za obcością tego przysłowia dla języka rosyjskiego i kultury:

придет коза к возу и попросит сена;
придет коза до воза, будет козе по рогам.

Przeprowadzona analiza przypadków notowania i użycia przysłowia *przyjdzie koza do woza* w języku polskim wykazała z dużym prawdopodobieństwem, że najpierw pojawiła się wersja krótsza przysłowia *przyjdzie koza do woza*, a potem doszły jego dłuższe warianty.

III. Szukanie podstaw etymologicznych pierwotnego przysłowia, a także przyczyn pojawienia jego wariantów, wydaje się pracą nie-

wdzięczną z powodu niedostatku informacji. Można by przyjąć jako aksjomat,³ że jest to przysłowie anonimowe, w którym zostały przypadkowo dobrane i po prostu zrymowane zwykle wyrazy: *koza* i *wóz*. Jednocześnie przysłowie *przyjdzie koza do woza* (a szczególnie w zestawieniu z wariantami) zawiera jakiś element skłaniający do przyjrzenia się niektórym językowym, a jeszcze bardziej pozajęzykowym faktom, które mogły wpływać, jeśli nie na pojawienie się przysłowia, to na późniejszą jego aktualizację i rozwój wariantywności.

Wyraz *koza* w każdym z badanych języków ma wiele bardzo odległych od siebie znaczeń, a związane z tymi znaczeniami denotaty są tylko względnie do siebie podobne, jednak w samych definicjach albo niektórych kontekstach użycia słowa *koza* (nie tylko 'zwierzę racicowe, pochwo-rogie...' [SW, II, 508]) może się pojawić słowo *wóz* i wyrazy pochodne albo nawiązanie do nich, np.: „10. narzędzie podobne do kozłów trackich, służące do składania drzewa z wozów na reje”; „11. ławka z karbami o dwóch nogach na jednym końcu do spychania drzewa z sań”; „12. rodzaj statku wodnego do przewożenia zboża, rodzaj promu, dubas”; „15. *astr.* gwiazda pierwszej wielkości w gwiazdozbiornie Woźnicy” i in. [SW, II, 509].

W polskich, białoruskich, ukraińskich i rosyjskich tekstach *kozą* często była nazywana młoda dziewczyna o pewnych charakterystycznych cechach: mogła przejawiać lekkomyślność, upór, wredność, nieposłuszeństwo – cechy, które są zwykle kojarzone z zachowaniem się kozy. W *Słowniku warszawskim* [SW, II, 508–509] znajdziemy następujące znaczenia: „5. *przen.* dziewczyna żywego usposobienia albo naiwna; 6. młoda mężatka; 7. *mało używany, przen.* kobieta brzydka i wszeteczna”. Metaforyczne określenie, częściej dziewczyny niż kobiety, zachowało się w miłosnych i weselnych pieśniach i przyśpiewkach ludowych, np.: *Jakby róża mléčna / nasa Zosia ślicna, / a jak koza dzika / od Stacha umyka* [PG, 395]. Temat zaprzężenia kobiety za karę do woza jest przedstawiony w następującej pieśni: *Ej niema to niema / Jak naszej niewieście, / Chłopek orze na ugorze, / Żonka pije w mieście. (...) // Chłopek wziął zoneczkę / Zaprzągl ją do woza, / Co uciągnie kroczek jeden, / Dodaje powroza. (...)* [PL, 301].

W pewnej mierze negatywne nastawienie wobec kozy w przysłowiu *przyjdzie koza do woza, to słomy / siana nie będzie* albo *przyjdzie koza do woza poprosić obroku, dostanie kijem po boku* mogłoby wyjaśnić ten fakt, że w XVII–XIX w. kozy, zjadające liście,⁴ pędy drzew i krzaków, były uznawane przez władzę za największe szkodniki, szczególnie w górskich lasach, w wyniku czego zostały wyznaczone obszary zamknięte dla wy-

³ Szczególnie po tym, jak pierwszą wzmianką okazał się artykuł w słowniku tłumaczeniowym – naturalnie, bez informacji o znaczeniu i pochodzeniu przysłowia, co mogłoby także przemawiać za tym, że zostało sztucznie skonstruowane.

⁴ *W ogrodzie w ogrodzie, zjadły kozy liście / Juz mi tez dziewczęta odebrały szczęście* [PK, 12].

pasu, wprowadzono zakaz niszczenia drzew przez kozy, a także wypasania bydła dla tych pasterzy, którzy nie mieli łąki, itd. Wprowadzone obostrzenia w stosunku do kóz powodowały, że coraz uboższe było ich pożywienie, rzutowały na zmniejszanie się ich liczby, oznaczały faktycznie zakaz ich chowu [Panic, 146–151].

Jeszcze na etapie porównywania wariantywnych przysłów zwrócono uwagę w językach polskim i białoruskim na dwie jednostki: pol. *przyjdzie koza do woza poprosić obroku, dostanie kijem po boku* i biał. *прыйдзе каза да ваза праціць аброку, дастане кіем на боку*. Są to pozornie identyczne jednostki, tylko że w języku polskim słowo *obrok* oznacza przede wszystkim ‘pokarm treściwy (przeważnie ziarno) dla zwierząt pociągowych, zwłaszcza dla koni’, a poza tym (i do tego to jest znaczenie dawne) ‘czynsz, podatek w gotówce płacony przez poddanego dziedzicowi’ [SJPDor]. W języku białoruskim zaś odwrotnie: w pierwszej kolejności, jako termin historyczny, oznacza ‘w okresie pańszczyzny: podatek naturalny lub pieniężny nakładany przez właścicieli ziemskich na chłopów’, a w drugiej – ‘pokarm dla koni, zwykle owies’⁵ [TSBM, 21]. Dane historyczne z poprzedniego akapitu mogłyby być pomocne w wyjaśnieniu pochodzenia polskiego wariantu przysłowia (*przyjdzie koza do woza poprosić obroku, dostanie kijem po boku*) i w pewnym stopniu białoruskiego (*прыйдзе каза да ваза праціць аброку, дастане кіем на боку*), lecz wątpliwości dotyczące „animalistyczności” komponentu *koza* w przysłowiu białoruskim pozostają (po jaki podatek mogła przychodzić koza?; kto to mógłby być, jeśli nie zwierzę?; dlaczego był tak nie lubiany?).

Po odpowiedź (jedną z możliwych) sięgnijmy do słowników i kontekstów z wieków poprzednich.

S.B. Linde w *Słowniku języka polskiego*, w nawiązaniu do etymologii słowa *kozak*, przytacza nieraz wśród innych poświadczenie słowa *koza* z dzieł innych autorów, co prawda, za każdym razem z inną argumentacją, lecz w naszym wypadku istotne są istniejące wówczas skojarzenia *koza* → *kozak*:

Kozacy, lud ten na pograniczu teraz Polskim, Moskiewskim i Tatarskim osiadły, zkadby wzięł nazwisko, rzecz nader u historyków ciemna. Jedni go od kozy, dla lekkości i sprawności, (*Piasecki 45 et 144.*) (...) Kozakami zowią, (...) Kozacy na łądzie lisice strzelali i kozy, zkad zowią się Kozacy. *Tward. W.D. 3.* Nazwisko Kozaków od Kozy, dla lekkości w biegu. *N. Pam. 10, 36* (1110) [SL].

Tu trzeba zaznaczyć, że w polskich tekstach z XVII–XVIII w. fragmenty, w których się pojawiał wyraz *kozak* były często pełne zarzutów, sarkazmu, np.: „(...) a tych zowią Kozakami: których sztuką iest kraść, pustoszyć, psować wszystko” [1609] [Botero, 47].

⁵ W słownikach rosyjskich nie znajdziemy tego znaczenia nawet z kwalifikatorem *historyczny* czy *archaiczny*.

Wspomniana wyżej „lekkość” kozaków została przedstawiona pod innym kątem w dziele Samuela Leszczyńskiego *Potrzeba z Szeremetem* [1661]:

(...) a jeśli w Kozaki / Dufasz, pewnie się sparzysz, lud ten bowiem taki, / Który leda przyczyną odmienia się snadnie, / Lekki jest, małym wiatrem jak plewa opadnie. / Wszytek już świat obiegli, a Poddaństwa złego / Przysięga oszukali Króla, Pana swego. / Oszukali Tatarów, Cara oszukali, / Rakoczego na mięsne jatki ciż wydali [Leszcz., 7].

Przytoczmy jeszcze jeden fragment, który może nadać nieco inny odcień znaczeniowy słowu *kozak* i nasunąć skojarzenie z krótką wersją przysłowia *przyjdzie koza do woza* (tym razem w kierunku *kozak* → *koza*):

(...) dopiero Niemierzyc Posel Kozacki stanął przed Królem gdzie w mowie swoiey wyraził Marnotrawnego Syna powracającego do Oycy swego tak też y Kozacy Marnotrawni Synowie iuż się do Krola iako do Oycy swego powracaią y obiecuią wszelką wierność y posluszeństwo Krolowi (...) [Szwed., 242].

Wymienione konteksty i dane historyczne, ponieważ nie zawierają przykładów użycia badanego szeregu przysłów, nie mogą być *stricte* wykorzystane do rekonstrukcji podstaw etymologicznych tych przysłów. Zarysowują potencjalne warunki, w których mogłyby powstać przysłowia, gdyby były pochodzenia historycznego, a także jaskrawiej ujawniają potrzebę przyjrzenia się znaczeniu tych przysłów.

IV. Podstawowym we współczesnej polszczyźnie znaczeniem przysłowia *przyjdzie koza do woza* jest: ‘ktoś będzie prosił o pomoc, którą dawniej odrzucał’ [WSF, 185].

W postaci rozwiniętej to znaczenie mogłoby mieć postać: ‘ktoś odrzucił pomoc, grzeczność, radę, jednak później, zmuszony niewygoda, biedą albo (jak koza) głodem, zaczyna żałować swego kroku albo jeszcze to odczuje, w wyniku czego powrót do tej osoby, której pomoc odrzucił, jest nieunikniony’.

Na podstawie tej bardziej szczegółowej definicji, a także uznając, że zasadniczą funkcją przysłowia jest dydaktyzm, uważamy, że w przysłowiu *przyjdzie koza do woza* są ukryte (podane implicytnie) i przekazane wprost (podane eksplicytnie) dwa podznaczenia, z których każde dzieli się jeszcze na kolejne dwa.

1. Potępienie odrzucania pomocy, wyrażone implicytnie (ponieważ przysłowie nie zawiera wskaźników jawnych, np. trybu rozkazującego); możemy o tym wnioskować jedynie na podstawie definicji i kontekstów użycia.

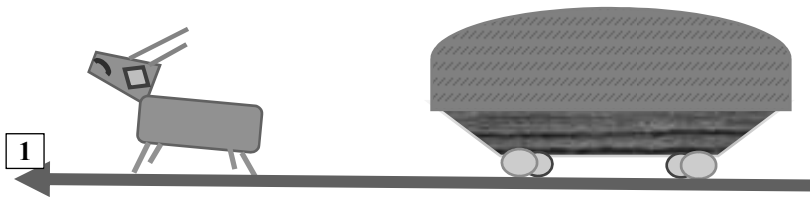
Z tego z kolei wynikają dwie linie interpretacji:

- a) osądzenie nieposłuszeństwa, uporczywości i zarozumiałości, które powodują określone skutki;

- b) przestroga przed tym, aby nie psuć relacji z kimś, kto dobrze życzy,⁶ bo w przeszłości można zostać bez wsparcia w potrzebie.

Schemat

| *ambicja, nieposłuszeństwo* → *odrzuć radę, pomocy* |
 ↑ *osądzenie, przestroga* ↑

2. Eksplicytnie w przysłowiu *przyjdzie koza do woza* (albo *przyszła koza do woza*) jest wyrażone to, że rzeczona koza na pewno wróci w przyszłości (a. już wróciła) do „woza”: „o-o-o, przyjdiesz jeszcze do mnie / do nas (z pokłonem)” (albo „aha, widzisz, przyszłaś, jednak”). Z definicji przysłowia, przedstawionych w słownikach, nie można się dowiedzieć, czym jest spowodowana zmiana zdania. Możemy tylko przypuszczać, że pod presją jakichś okoliczności czy głodu koza „uświadamia sobie” błędność wcześniejszego zachowania i (skruszona) podejmuje próbę powrotu.

Tu znowu możliwe są dwie linie rozwoju wydarzeń:

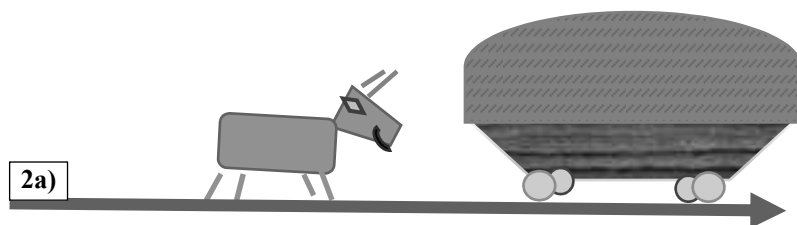
- a) relatywnie optymistyczna. Zachodzi w tym wypadku analogia do sytuacji z powrotem biblijnego syna marnotrawnego, kiedy ojciec przyjął syna z otwartymi ramionami i w związku z tym można sugerować, że sytuacja będzie miała szczęśliwe zakończenie, dalszy dialog będzie się odbywał. Zwłaszcza jest to możliwe w wypadku żartobliwego wykorzystania przysłowia *przyjdzie koza do woza* (a. *przyszła koza do woza*).

Cześć, dawno się nie odzywałam, ale przyszła koza do woza. Przy okazji pozdrawiam wszystkich. Eh a teraz przejdę do konkretów... oczywiście pisze, bo mam pytanie do szanownych kolegów [Forum].

⁶ Antoni Krasnowolski dodawał jeszcze jeden odcień do znaczenia tej jednostki: „mówimy tak o człowieku, który poprzednio odmawiał komu drobnej przysługi, a potem w potrzebie sam od tej samej osoby zażądał pomocy” [Krasn., 113].

Schemat

| uświadomienie sobie błędu albo potrzeba → powrót kozy ↔ możliwy dalszy dialog |

- b) relatywnie pesymistyczna. Szczególnie dobrze widać to na przykładach przysłów w dłuższej postaci, np.: *przyjdzie koza do woza, to siana nie będzie* czy *przyjdzie koza do woza i zawoła: me, a ja powiem: nie* i in., co może oznaczać, że sytuacja się rozwija w kierunku odmowy dialogu i/albo użyte przysłowie przybiera odcień złośliwości, a nawet i zemsty. Jeszcze bardziej to jest widoczne w przysłowiu *przyjdzie koza do woza poprosić obroku, dostanie kijem po boku*, kiedy koza mało tego, że nic nie dostanie, to jeszcze może zostać pobita.

Poszła tedy Chaja po pożyczkę do Ajzyka.

Ta sama Chaja krzyknęła mu kiedyś prosto w oczy w sądny dzień w synagodze, że takich jak on podleców rabin powinien zabronić wpuszczać do synagogi.

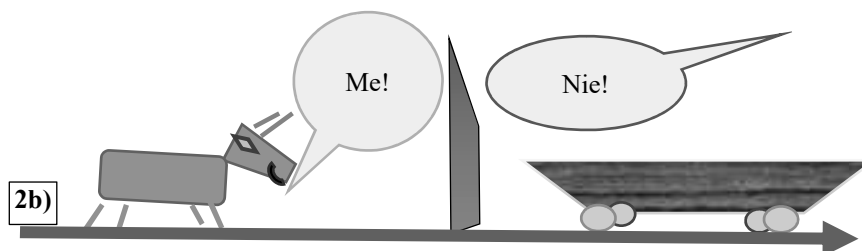
Ajzyk doskonale słyszał jej słowa, mógłby więc teraz powiedzieć: „Aha, przyszła koza do woza”.

Ale Ajzyk Pijawka się w takie głupie zemsty nie bawił [HL, 26].

On krzyczy s tyłu: „Złodziej!” szlachta za nim: „Ura!” // Skrzywdzili mnie – a co? wpadł w me szpony szlachciura. // Mówilem: „Ej Dobrzyński! Ej, przyjdzie do woza // Koza” – a co, Dobrzyński? widzisz: będzie łoża! [MPT, 145].

Schemat

| uświadomienie sobie błędu albo potrzeba → powrót kozy |
 ↑ brak dialogu (+ złośliwość albo zemsta drugiej strony) ↑

V. Problem ekwiwalencji, dotyczący badanego szeregu przysłów, możemy jedynie zasygnalizować; mogłoby to stać się tematem osobnego

artykułu. Jak zaznaczono wyżej, trudności mogą się pojawić nawet w sytuacji interpretowania znaczenia podobnych jednostek tego samego języka (*przyjdzie koza do woza – być kozie na wozie*) albo praktycznie identycznych przysłów w różnych językach tylko w wyniku tego, że słowa *obrok* i *а́брок* są inaczej rozumiane w językach polskim i białoruskim.

Często traktowane jako odpowiedniki przysłowia *przyjdzie koza do woza* w słownikach białoruskich, ukraińskich, rosyjskich jednostki ukr. *пиха до добра не доведе*, ros. *гордыня до добра не доводит* (pol. *pycha poprzedza upadek*) i biał. *не плюй у калодзеж – давядзеца вады напіцца*; ukr. *не плюй у колодезь, бо пригодиться води напиться*; ros. *Не плюй в колодец, пригодиться воды напиться* (*nie pluź w studnię, bo się możesz kiedy wody z niej napić*) tak naprawdę nie mogą być uznawane za pełnowartościowe odpowiedniki przysłów, raczej odpowiadają zaznaczonym wyżej podznaczeniom. Na przykład przestroga zawarta w przysłowiach o studni dotyczy wyrządzenia ewentualnej szkody drugiej stronie (na podobieństwo z biblizmem pol. *kto pod kim dołki kopie, sam w nie wpada*), gdy tzw. koza najbardziej szkodzi sama sobie, a o tej drugiej stronie praktycznie nic nie jest wiadomo. W nich także zakłada się, że ktoś będzie musiał się zmierzyć ze skutkami, ale nie akcentuje się powrotu wymuszonego albo skruchy winnego.

Warto uprzedzić, że co prawda dość rzadko, ale w słownikach rosyjskich jest spotykane przysłowie *захочет сена коза, будет у воза* („jeśli zechce siana koza, to przyjdzie do woza”), które tylko zewnętrznie jest podobne do analizowanych jednostek, a tak naprawdę jego znaczenie wiąże się ze spełnieniem czyichś pragnień lub marzeń.

Jak widać, znajomość przysłowia *przyjdzie koza do woza* i jego wariantów, łatwość ich pojmowania, spowodowana zapewne rymem i „niewyszukanością” obrazów, są pozorne. Mianowicie „marnotrawność” kozy – jej możliwy albo już zrealizowany powrót – jest tym kluczowym elementem w znaczeniu przeanalizowanych przysłów, który nadaje przysłowiom wyjątkowość i sprawia kłopoty przy poszukiwaniu synonimów albo odpowiedników w innych językach.

Bibliografia

- BAP – P. Borkowski, *Angielsko-polski słownik idiomów*, Poznań 1986.
- Bąba – S. Bąba, *Osobliwości fleksyjne rzeczownika w stałych związkach wyrazowych współczesnej polszczyzny*, „Poradnik Językowy” 1973, z. 7, s. 398–407.
- Botero – G. Botero, *Relatiae powszechne abo Nowiny pospolite Iana Botera Bensiusa: rozłożone na pięć części (...) z włoskiego na polski język (...)*, Kraków 1609; dostępne w Internecie: <https://polona.pl>
- Czcz. – J. Czeczot, *Piosnki wieśniacze znad Niemna i Dźwiny, niektóre przysłowia i idiotyzmy w mowie sławiano-krewickiej z postrzeżeniami nad nią uczynionymi*, Wilno 1846.

- DPF – *Dictionnaire des proverbes francais et des facons de parler, avec explication Allemande, Latine & Polonoise, a l'usage de la jeunesse*, t. 1, Warszawa 1782; dostępne w Internecie: <https://proxy.europeana.eu>
- DPPF – *Dictionnaire des proverbes francais et polonoise*, t. II, 1782; dostępne w Internecie: https://www.europeana.eu/en/item/0940435/_nhXSfrp
- Forum – *Forum Enduro MTB / Sprzęt / Amortyzacja / Pełny serwis FOXA 36 z tłumikiem FIT*; dostępne w Internecie: <http://emtb.pl/forumo/showthread.php?tid=20024>
- Fredra – A.M. Fredra, *Przysłowia mów potocznych, albo Prestrogi obyczajowe, radne, wojenne*, Kraków 1664; dostępne w Internecie: <https://crispa.uw.edu.pl>
- Galic. – H. Ylkewycz, *Hałyckij przypowiedky y zahadky*, Wiedeń 1841; dostępne w Internecie: <https://upload.wikimedia.org>
- HL – Cz. Halicz, *Ludzie, którzy jeszcze żyją*, Warszawa 1934; dostępne w Internecie: <https://wolnelektury.pl>
- Kart. – *Kartoteka Słownika języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku; Kot – Koży*, Zakład Językoznawstwa PAN w Warszawie; dostępne w Internecie: <https://www.rcin.org.pl>
- Knap. – G. Knapiusz, *Thesavri Polonolatinograeci (...). Adagia Polonica Selecta et sententias morales ac dicteria faceta, honesta, Latine et Graece reddita (...)*, t. 3, Kraków 1632; dostępne w Internecie: <https://polona.pl>
- Kolb. – O. Kolberg, *Dzieła wszystkie. W. Ks. Poznańskie*, t. 10, cz. 2, Wrocław – Poznań 1982 (1876); dostępne w Internecie: <https://polona.pl>
- Leszcz. – S. Leszczyński, *Potrzeba z Szeremetem, hetmanem moskiewskim, i z kozakami w Roku Pańskim 1660 od Polaków wygrana*, Kraków 1661; dostępne w Internecie: <https://ia802608.us.archive.org>
- MPT – A. Mickiewicz, *Pan Tadeusz czyli ostatni zajazd na Litwie* [w:] Adam Mickiewicz, *Pisma Adama Mickiewicza*, wydanie zupełne, t. V, Paryż 1860; dostępne w Internecie: <https://wolnelektury.pl>
- Mron. – K.C. Mrongovius, *Dokładny słownik polsko-niemiecki krytycznie wypracowany*, Königsberg 1835; dostępne w Internecie: <https://pbc.gda.pl>
- NUP – M. Nomys, *Ukraiński przykazki, przysłiwia y take ynsze: zbirnyky O.W. Markowycza y druhych*, Sankt-Peterburh 1861; dostępne w Internecie: <https://ia800203.us.archive.org>
- Panic – I. Panic (red.), *Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych: Śląsk Cieszyński w okresie 1653–1848*, t. 4, Cieszyn 2012; dostępne w Internecie: <http://otwzrkisiazke.pl>
- PG – Wacław z Oleska, *Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego*, Lwów 1833; dostępne w Internecie: <https://books.googleusercontent.com>
- PK – J. Konopka, *Pieśni ludu krakowskiego*, Kraków 1840; dostępne w Internecie: <https://crispa.uw.edu.pl>
- PL – Z. Gloger, *Pieśni ludu*, Kraków 1892; dostępne w Internecie: <https://books.googleusercontent.com>
- Potoc. – W. Potocki, *Wojna chocimska: poemat w 10 częściach; Merkuryusz nowy; Pełna; Peryody; Wiersze drobne*, Warszawa 1880; dostępne w Internecie: <https://polona.pl>
- Rys. – S. Rysiński, *Proverbiorum Polonicorum (...) centuria decem et octo (...)*, 1618; dostępne w Internecie: <https://polona.pl>

- SJPDor – W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego*; dostępne w Internecie: <http://www.sjpd.pwn.pl/haslo/koza/>
- SL – S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Warszawa 1807–1814.
- SW – J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 1–8, Warszawa 1900–1927 (tzw. *Słownik warszawski*).
- SWil – A. Zdanowicz i in. (oprac.), *Słownik języka polskiego*, t. 1–2, Wilno 1861 (tzw. *Słownik wileński*).
- Szwed. – *Szwedzi do Polski za Króla Gustawa* (z rękopisu współczesnego z czasów Jana Kazimierza) [w:] *Biblioteka starożytna pisarzy polskich*, opr. K. Wójcicki, t. I, Warszawa 1843, s. 186–246; dostępne w Internecie: <https://ia802608.us.archive.org>
- Trotz – M.A. Trotz, *Nowy dykcjonarz to iest Mownik polsko-niemiecko-francuski: z przydatkiem przysłów potocznych [...]*, t. 3, Lipsk 1764; dostępne w Internecie: <https://crispa.uw.edu.pl>
- TSBM – M. Sudnik (red.), *Tłumaczalny słownik białaruskaj litaraturnaj mowy*, Minsk 1999.
- WSF – A. Kłosińska i in. (oprac.), *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, Warszawa 2005.